

ارائه مدل‌های عملیاتی تامین مالی مبتنی بر ابزارهای نوین بدهی در آموزش عالی

محمد مهدی بحر العلوم^۱، نگار قوامی پور^۲

۱ استادیار گروه مالی و بانکداری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران (نویسنده مسئول)

۲ کارشناس ارشد مدیریت مالی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران

ارتباط با نویسنده مسئول: m.bahrololoum@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۷/۱۸ تاریخ انجام اصلاحات: ۱۳۹۶/۰۷/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۹/۰۴

Provide operational models based on modern debt instruments in higher education

Mohammad mehdi Bahrololoom^{1*} Negar Gavamipoor²

1. Assistant professor finance and banking group, Allameh Tabatabaeei University (Corresponding author)

2. Master of Financial Management, Allameh Tabatabaeei University

Email: m.bahrololoum@gmail.com

Received: 15/10/2017, Revised: 10/10/2017, Accepted: 25/11/2017

چکیده

نظر به رشد تقاضا در جامعه برای خدمات آموزشی و بین‌المللی شدن نظام آموزش عالی، التزام به کیفیت در ارائه خدمات به عنوان یک فاکتور کلیدی موفقیت نیازمند تامین مالی کارآمد فعالیت‌ها و برنامه‌ها در موسسات آموزش عالی است. در این راستا مقاله حاضر به آسیب‌شناسی روش‌های متعارف تامین مالی در دانشگاه و موسسات آموزش عالی و در نهایت ارائه مدل‌های عملیاتی با بهره‌گیری از ابزارهای نوین تامین مالی بازار سرمایه می‌پردازد. تامین مالی به پشتوانه دارایی‌ها و وجوه نقد دریافتی موسسات آموزش عالی همراستا با سیاست‌های کلان مبنی بر خوداتکایی نظام آموزش عالی است، از این رو پژوهش حاضر با روش توصیفی و با هدف رفع کاستی‌های نظام تامین مالی متعارف به طراحی مدل عملیاتی اوراق وقفی، اوراق بهادار به پشتوانه وام‌های دانشجویی و نهایتاً اوراق اجاره با لحاظ محدودیت‌ها و ملاحظات قانونی مربوطه می‌پردازد.

کلمات کلیدی: تامین مالی، ابزار بدهی، آموزش عالی، آسیب‌شناسی، تامین مالی خصوصی

۱. مقدمه :

آموزش عالی جایگاهی بسیاری مهم در زندگی اقتصادی- اجتماعی جهان امروز دارد: نخست آن که آموزش عالی به عنوان یک صنعت به طور مستقیم بخشی از امکانات جامعه را به خود اختصاص داده و دوم اینکه در تحولات آتی یک جامعه (به لحاظ سیاسی، اجتماعی و اقتصادی) نقش محوری دارد. در واقع دانشگاه یکی از پرارزترین نهادهایی است که جامعه برای پیشرفت و توسعه در اختیار دارد. از همین روی، با گسترده شدن مقوله جهانی شدن اقتصاد و همچنین لزوم توجه به ارتقای کارایی و اثر بخشی در آموزش عالی، مدیریت تامین نیازهای آموزشی و پژوهشی به عنوان یکی از وظایف اساسی دولت‌ها قلمداد می‌شود [12]. در این راستا، تامین مالی به صورت ابزار اصلی هدایت نظام آموزش عالی ایفای نقش می‌نماید.

امروزه تامین مالی آموزش عالی بر اثر تقاضای فزاینده برای آن از یک سو و محدودیت عمومی منابع مالی این بخش از سوی دیگر، با مشکل مواجه شده‌است و دولت‌ها را از تامین بودجه و امکانات لازم برای دانشگاه‌ها ناتوان ساخته‌است. لذا دانشگاه‌ها برای انجام برنامه‌ها و تحقق اهداف خود با چالشی اساسی مواجه هستند و لازم است تا روش‌های مختلفی را برای تامین هزینه‌های خود به کار گیرند. با توجه به محیط به شدت رقابتی و غیرحمایتی، دانشگاه‌ها به طور فزاینده به نقش خود در تامین منابع مالی قابل استفاده برای ارتقاء کیفیت برنامه‌های آموزشی و پژوهشی خود تاکید دارند.

در حالی که در گذشته منابع اصلی تامین مالی آموزش عالی، دولت‌ها و دانشگاه‌ها بودند، امروزه سه مولفه دولت، دانشگاه و بازار عناصر اصلی این مجموعه محسوب می‌شوند. به عبارت دیگر، ساختار بازار عنصری جدید و مهم در مسائل و موضوعات آموزش عالی است. این در حالی است که طی سال‌های اخیر در اغلب کشورها اختیارات بیشتری به موسسات آموزش عالی در خصوص تخصیص داخلی منابع مالی و استفاده از رویکردهای بازار برای کسب درآمدهای غیردولتی داده شده است [10].

در اغلب کشورها اصلاح یا تحول در نظام تخصیص منابع مالی به عنوان ابزار مهمی در زمینه مدیریت نظام آموزش عالی در نظر گرفته شده به گونه‌ای که به آرامی به موسساتی که بیش از پیش با محرکه‌های بازار رقابتی و الزامات بازرگانی و اقتصادی هدایت می‌شوند، تبدیل شده و از هویت دولتی خود فاصله گرفته‌اند. چنان‌که امروزه بسیاری از این موسسات درصد بالایی از منابع خود را از منابع خارجی، شرکت‌ها و موسسات اقتصادی و بازرگانی تامین می‌کنند. دانشگاه‌ها دیگر در دنیای رقابتی‌تر شده امروز برای تضمین دسترسی و برابری در آموزش عالی به تنوع بخشی منابع تامین مالی خود پرداخته‌اند و به ندرت صرفاً به صورت یک موسسه غیرانتفاعی تلقی می‌گردند و کم و بیش ناگزیرند که برای تنوع و توسعه منابع مالی و اعتباری خود، با نگاه‌ها تعامل داشته و از سرمایه‌ها و امکانات و تجهیزات و اطلاعات آن‌ها استفاده کنند و از منابع اختصاصی برای خود تولید درآمد کنند [5].

در مجموع همچنان که بیان شد نیاز به تنوع بخشی ساختار تامین مالی آموزش عالی ایران ضرورتی اجتناب ناپذیر است. در این راستا پژوهش حاضر پس از بررسی ادبیات پژوهش در ابتدا به مرور و آسیب شناسی روش های موجود می پردازد و سپس مدل های عملیاتی تامین مالی نوین آموزش عالی را در قالب اوراق وقف، اوراق بهادار به پشتوانه وام های دانشجویی و اوراق اجاره ارائه می کند.

تحقیقات اولیه در زمینه تامین مالی آموزش به تحلیل های آدام اسمیت در کتاب ثروت ملل در اواخر قرن هجدهم بر می گردد. به نظر وی شهریه، کمک های دولتی و کمک های مردمی سه منبع مهم تامین مالی آموزش عالی هستند [13]. نظریه مطرح شده توسط آدام اسمیت برای سال های متمادی به عنوان بهترین روش تامین مالی دانشگاه ها به کار گرفته می شد و مطالعات پس از آن بیشتر به بررسی نقش هر یک از این منابع می پرداختند. از جمله این مقالات می توان به مجموعه مقالات گردآوری شده توسط هریس در خصوص آموزش عالی آمریکا در ۱۹۶۰ اشاره کرد که مسائلی چون سطح مناسب شهریه و کمک های دولت از موضوعات اصلی آن بود [17]. در سال های اخیر، در برخی کشورها، تامین مالی مبتنی بر نهاده ها به تامین مالی مبتنی بر عملکرد تبدیل شده است. در تامین مالی مبتنی بر عملکرد، قدم اول تعیین شاخص های عملکردی است. بر این مبنای در هر سال عملکرد موسسه آموزشی بر اساس شاخص های عملکرد ارزیابی می شود و در نهایت با توجه به نتایج ارزیابی و قیمت تمام شده هر واحد عملکردی، به دانشگاه ها بودجه تخصیص داده می شود. در این رابطه محققان نشان دادند که معیارهای عملکردی نقش مهمی در تخصیص بودجه دانشگاه ها دارند [19,20]. پاریونس و پریت (۲۰۱۰) به نظام تامین مالی با عنوان الگوی تامین مالی علمی اشاره کردند که در آن بخشی از منابع مالی توسط دولت و بخشی دیگر توسط مشتریان محصولات و خدمات دانشگاهی تامین می گردد. در این الگو، دولت محصولات و خدماتی را تامین مالی می کند که از نظر علمی، اقتصادی و اجتماعی در اولویت برنامه هایش قرار دارند. این الگو بر فعالیت نهادهای آموزش عالی که از طریق یارانه ها توسط دولت حمایت می شود، دلالت دارد [21].

در پژوهشی دیگر که در مورد ارزیابی نظام تامین مالی آموزش عالی در لتونی با هدف استخراج فرصت های بهبود برای وضعیت موجود صورت گرفته است، محققان منابع مالی مستقیم و غیرمستقیم موسسات آموزش عالی و شرایط تخصیص این منابع را تحلیل کرده اند. در نهایت یافته های پژوهش نشان می دهد به منظور بهبود الگوی تامین مالی در آموزش عالی، لازم است کارایی و اثربخشی عملکرد موسسات آموزش عالی افزایش یابد. در پایان محققان با تاکید بر ضرورت مشارکت موسسات آموزش عالی در سرمایه گذاری آموزشی، معتقدند که نظام تامین منابع مالی در این کشور باید مبتنی بر سرمایه گذاری دولتی باشد [16]. اسماعیل، حریری بکری، علی و موحد نور (۲۰۱۳) در پژوهشی به ارائه مدل عملیاتی اوراق بهادار سازی وام های دانشجویی در مالزی پرداخته اند و ضمن بررسی تجارب کشورهای شیلی و کره جنوبی، ضمن عنوان مزایای

اوراق بهادارسازی، جهت انتشار این اوراق در قالب صکوک اسلامی پیشنهادهایی را ارائه کردند [18].

در مورد سازوکارهای تامین منابع مالی در داخل کشور تاکنون مطالعاتی صورت گرفته است که در ذیل به مواردی از آنها اشاره می‌شود. در تحقیق عزتی و نادری (۱۳۸۸) با بررسی تاثیر سازوکارهای تخصیص منابع مالی بر عملکرد آموزشی دانشگاه که روی ۷۵ گروه آموزشی صورت گرفت نتیجه به دست آمد که تغییر سازوکارهای مالی، در شرایطی که گروه‌های آموزشی برای تحقق اهداف خود با محدودیت مالی مواجه‌اند، تاثیر چشمگیری بر عملکرد آموزشی دارند [9]. احمدی و نوروزی (۱۳۹۳) با شناسایی الگوهای تامین مالی و ترکیب آنها در دانشگاه‌های منتخب جهان، نظام‌های تامین مالی را جهت کاهش وابستگی دانشگاه‌ها به دولت و افزایش میزان ثروت‌آفرینی از سایر منابع، دسته‌بندی کردند [1].

رسته مقدم و نادری (۱۳۹۴) جهت شناسایی مهمترین الگوهای تامین منابع مالی آموزش عالی در مقیاس جهانی، مطالعاتی را انجام دادند که در نتیجه این مطالعات، پیشنهاد می‌شود تا تامین مالی دانشگاه‌ها، در رشته‌های دارای تقاضای اجتماعی و نرخ اشتغال بالا با استفاده از الگوهای بازاری و در سایر رشته‌ها با بهره‌گیری از الگوهای دولتی صورت پذیرد [4]. پژوهشی با هدف مشخص کردن سازوکارهای مناسب و مطلوب تامین مالی آموزش عالی در کشور، نشان داد روش پرداخت وام مشروط به دانشجویان در چارچوب خدمات آموزش عالی، برای ایران مناسب است [15]. محقق دیگری، اختصاص سهم بیشتری از بودجه عمومی دولت و درآمد ناخالص داخلی به بخش آموزش عالی را از راه‌کارهای جبران کسری بودجه دانشگاه‌ها در ایران می‌داند [2]. نوروزی و همکاران (۱۳۹۴) سازوکار ترغیب نهاد وقف برای حرکت به سمت تامین مالی خیرانه دانشگاه‌ها را بررسی نمودند [14]. در همین راستا شهنازی و میرزاخانی (۱۳۹۵) مدل عملیاتی انتشار اوراق وقفی را به عنوان راه‌کاری خصوصی برای تامین مالی آموزش عالی رایگان ارائه کردند [8]. با این وجود خلاءهای بسیار عمیقی در حوزه تامین مالی آموزش عالی ایران وجود دارد و با توجه به مطالعات فوق‌الذکر برای تنوع‌بخشیدن به منابع مالی دانشگاه‌های دولتی، نخست باید از ظرفیت‌ها و منابع بالقوه درآمد در بخش دولتی استفاده کرد و در مرحله دوم، روشی بهینه برای جلب درآمد از منابع خصوصی اتخاذ نمود.

در این پژوهش، با توجه به اهمیت موضوع سازوکارهای تامین منابع مالی آموزش عالی و مسائلی که در پی رشد تقاضای گسترده برای آموزش و مشکلات ناشی از تامین منابع مالی برای دولت و خانواده‌ها ایجاد شده‌است، در راستای پژوهش‌های ارزشمند قبلی، وضعیت موجود سازوکارهای تامین منابع مالی آموزش عالی را بررسی کرده و در نهایت مدل‌های عملیاتی براساس روش‌های نوین تامین مالی ارائه می‌گردد.

روش‌ها و منابع تامین مالی موجود آموزش عالی

به‌طور کلی در حال حاضر چهار منبع تامین مالی اصلی در آموزش عالی وجود دارد که عبارتند از:

- ۱- بودجه دولتی، ۲- اخذ شهریه، ۳- کمک‌های خیرین و موقوفات و ۴- فروش خدمات

آموزشی و پژوهشی. نظام آموزش عالی ایران نیز عمدتاً وابسته به دو منبع بودجه دولتی و شهریه پرداختی توسط دانشجویان است. بررسی مستندات موجود حاکی از آن است که از کل اعتبارات جاری و عمرانی دانشگاه‌ها و موسسات عالی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (رقم ۱۰۴۱۸۰ میلیارد ریال) ۲۲۰۰۰ میلیارد ریال آن به درآمدهای اختصاصی دانشگاه‌ها اختصاص داشته و به عبارت دیگر طی سال تحصیلی ۹۶-۱۳۹۵ به طور تقریبی ۷۲ درصد از مخارج دانشگاه‌ها از محل بودجه عمومی دولت و ۲۸ درصد دیگر از محل درآمدهای اختصاصی دانشگاه‌ها تامین شده است. از مجموع درآمدهای اختصاصی دانشگاه‌ها (۲۲۰۰۰ میلیارد ریال) حدوداً ۱۷۶۰۰ میلیارد ریال معادل ۸۰ درصد درآمدهای اختصاصی به دریافت شهریه تحصیلی از دانشجویان در دوره‌های شبانه و پردیس و مابقی یعنی رقم ۴۴۰۰ میلیارد ریال به سایر منابع از جمله کمک‌های خیرین، ارائه خدمات آموزشی و فرهنگی اختصاص داشته است. در زمینه عقد قرارداد همکاری با صنایع و موسسات تولیدی، آمار دقیقی وجود نداشته و کمک‌های بین‌المللی نیز در حدی ناچیز عمدتاً متوجه برخی دانشگاه‌های مهم و دارای شهرت و اعتبار جهانی بوده است. در خصوص تملک‌های مردمی و افراد خیر، نکته قابل ذکر این است که براساس ضوابط مربوط به طرح‌های تملک دارایی‌های سرمایه‌ای در وزارت علوم، تحقیقات و فناوری طرح‌های نیمه تمام فضاهای آموزشی و کمک آموزشی در صورت مشارکت ۵۰ درصدی توسط خیرین قابل تکمیل و توسعه است [3]. در ادامه هر یک از این روش‌ها معرفی و آسیب‌شناسی آن‌ها با توجه به شرایط فعلی نظام آموزش عالی انجام می‌گیرد.

تامین منابع مالی از بودجه دولتی

در این رویکرد دولت نقش اساسی در تامین مالی دانشگاه‌ها دارد. بودجه و اعتبارات از طریق دولت به دانشگاه‌ها تخصیص می‌یابد. در بسیاری از کشورهای جهان بودجه دولتی قسمت بزرگی از تامین مالی آموزش عالی را به خود اختصاص می‌دهد. به همین صورت در ایران بیشترین سهم بودجه دانشگاه‌ها را بودجه تخصیصی دولت تشکیل می‌دهد. مداخله دولت در تامین نیازهای آموزشی به دلیل اهمیت زیادی است که آموزش عالی در ارتقای کارایی اقتصادی و حصول اهداف اساسی جامعه دارد. در گذشته سیستم بودجه‌دهی در نظام آموزش عالی ایران به طور متمرکز (به صورت ردیف‌های تعریف‌شده یا به صورت کلی) و بر مبنای چانه‌زنی و مذاکرات بود. اما پس از تصویب برنامه چهارم توسعه، براساس ماده ۴۱ این قانون سازوکار تخصیص منابع دولتی به دانشگاه‌ها به هزینه سرانه هنجاری تغییر کرد که براساس این روش دانشگاه‌ها موظف به ارائه بودجه عملیاتی به دولت هستند. این سازوکار با اندک تغییراتی همچنان در حال اجراست.

مشکلات روش تامین مالی از بودجه دولتی

باتوجه به اتکای بیش از اندازه آموزش عالی به تامین مالی از طریق بودجه عمومی دولت، ادامه روند موجود حداقل سه مشکل جدی پیش روی دولت و دست‌اندرکاران قرار می‌دهد. محدودیت منابع مالی دولت: به دلیل محدود بودن درآمدهای دولت به ویژه وابستگی این درآمدها به صادرات نفت خام و لذا تاثیر نوسانات شدید آن بر بودجه دولت، استمرار تامین مالی

دولت برای تامین منابع مورد نیاز آموزش عالی در سال‌های آتی با چالش‌های جدی مواجه خواهد بود.

استقلال مراکز آموزشی: استقلال مراکز آموزش عالی و همچنین ارتقاء کارایی (داخلی و خارجی) در آموزش عالی به هیچ وجه با استمرار وضعیت گذشته و اتکای کامل به درآمدهای دولت قابل تحقق نخواهد بود. در واقع در این شرایط واحدهای دریافت کننده بودجه از منابع عمومی دولت تلاش خواهند کرد که به بودجه بیشتری دسترسی پیدا کنند.

افزایش تقاضا: موضوع اساسی در این رابطه افزایش تقاضا برای ورود به دانشگاه‌های دولتی است که انتظار می‌رود با توجه به تفاوت فاحش بین شهریه دانشگاه‌های دولتی و غیردولتی از یک سو و نیز موقعیت مناسب‌تر اجتماعی-اقتصادی فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌های دولتی در مقایسه با سایرین، مشکلات این ناحیه تشدید شود [8].

تامین منابع مالی از طریق اخذ شهریه

با توجه به حجم زیاد تقاضا برای آموزش، از جمله منابع اصلی تامین هزینه‌های آموزشی، دریافت شهریه تحصیلی از متقاضیان آموزش است. معمولاً مواردی نظیر بالا بودن نسبت بازده خصوصی آموزش نسبت به بازده اجتماعی آن، موقعیت طبقات درآمدی خانواده‌های دانشجویان و افزایش کارایی داخلی از دلایل مهم دریافت شهریه به ویژه در سطح آموزش عالی مطرح می‌شود. مسائل مربوط به تقاضای اضافی (بیش از ظرفیت موسسات دولتی) بیشتر در سطح آموزش‌های دانشگاهی رخ می‌دهد [3]. لذا می‌توان چنین نتیجه گرفت که ظهور دوره‌های تحصیلی شبانه و پردیس‌های خودگردان دانشگاه‌ها معلول این افزایش تقاضا در بخش آموزش عالی می‌باشد.

مشکلات روش تامین مالی از طریق اخذ شهریه

استفاده از روش تامین مالی از طریق اخذ شهریه دانشجویی که یکی از روش‌های عمده تامین مالی در نظام آموزش عالی ایران می‌باشد دارای مشکل عمده‌ای نیز می‌باشد:

کاهش نسبت استاد به دانشجو و کاهش کیفیت دانشگاه: دانشگاه برای حفظ کیفیت آموزشی پردیس‌ها در سطحی که بتواند دانش‌آموزان متمول را به سمت خود جذب کند و همچنین برای آنکه مدرک خود را به دانشجویان آن اعطا کند و از این رهگذر کمترین کاهش اعتبار آموزشی را داشته باشد، ناچار است که از کادر آموزشی خود در این مراکز استفاده کند. اما این مشغولیت کادر آموزشی در پردیس‌ها سبب می‌شود نسبت استاد به دانشجو برای پردیس اصلی کاهش یافته و بنابراین شاهد کاهش کیفیت آموزش و پژوهش در پردیس اصلی خواهیم بود [14].

جذب دانشجو با توانایی علمی کمتر اما تمکن مالی بیشتر: هنگامی که به معیار جذب دانشجو توسط پردیس‌ها، تمکن مالی نیز اضافه شد آنگاه لزوماً نمی‌توان انتظار داشت که دانشجویان جذب شده دارای همان توان علمی دانشجویان سابق دانشگاه باشند. به عبارت دیگر این تصمیم سبب خواهد شد توزیع توانایی علمی و استعداد دانشجویان جذب شده، یک جابه‌جایی به سمت

توانایی کمتر داشته باشد و این نیز به نوبه خود منجر به کاهش کیفیت فارغ‌التحصیلان این پردیس‌ها می‌گردد.

تقویت فرهنگ راحت‌طلبی در دانش‌آموزان، دانشجویان و نخبگان و فارغ‌التحصیلان: داوطلبانی که امکان تامین هزینه تحصیل در این پردیس‌ها را دارند متوجه می‌شوند که ورود به رشته مورد نظرشان در دانشگاه معتبر نیازی به تلاش‌های گذشته را نداشته و با زحمت کمتری نیز می‌توان به امکانات و مدرک این دانشگاه دست یافت.

تامین منابع مالی خیرانه

در این روش تامین مالی، رفع نیازهای مالی دانشگاه‌ها از طریق کمک‌های خیرخواهانه و وقف صورت می‌پذیرد. از گذشته تا کنون وقف از نظر اجتماعی و اقتصادی کارکردهای مهم و فراوانی در زندگی روزانه مردم داشته است. با توجه به جایگاه با اهمیت آموزش در اعتلای کشور و همچنین اعتقادات دینی و باورهای عمومی به مسئله وقف شاید یکی از مهمترین منابع مالی دانشگاه‌ها و حتی مهمترین آن‌ها وقف باشد، چرا که از وابستگی دانشگاه به دولت‌ها می‌کاهد و آن را در تحقق مقاصد واقعی خود یاری می‌رساند. در جهان دانشگاه‌های زیادی با بودجه‌های ناشی از موقوفات اداره می‌شوند. اما این موضوع در نظام آموزش عالی ایران مغفول مانده است. در قانون ششم به ضرورت استفاده از ظرفیت وقف در آموزش عالی اشاره شده است.

مشکلات روش تامین مالی خیرانه

موانع موجود در راه مشارکت جمعی در امر وقف: علی‌رغم کارکردهای مطلوب وقف در بیشتر مواقع تنها افرادی امکان وقف نمودن را می‌یابند که از نظر مالی در سطح قابل قبولی باشند. استفاده نامناسب از موقوفات: به دلیل عدم نظارت کافی بر اداره موقوفات، این احتمال وجود دارد که موقوفات در مصارف دیگری که مدنظر واقف یا واقفان نبوده‌است مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

عدم آگاهی خیرین: مطابق آمار و اطلاعات موقوفات آموزشی مشخص شد که اقبال خیرین نسبت به وقف‌های تاسیس و تعمیراتی برای حوزه‌های علمیه بیشتر از توجه آنان به توسعه دانشگاه‌ها بوده است. یکی از دلایل عمده این موضوع عدم اطلاع‌رسانی مناسب نسبت به اهمیت جایگاه وقف در تامین مالی دانشگاه‌ها می‌باشد.

تامین منابع مالی با استفاده از فروش خدمات آموزشی و پژوهشی

سازوکار مهم دیگری که می‌تواند نقش و تاثیر بسزایی برای همکاری و هماهنگی بیشتر بین دو مقوله علم (موسسات آموزش عالی) و صنعت فراهم آورد، عقد قراردادهای همکاری بین دانشگاه‌ها و بنگاه‌های تولیدی و خدماتی است. زمینه‌های همکاری می‌تواند شامل تحقیقات علمی کاربردی، تامین و تربیت نیروی انسانی ماهر و برنامه‌ریزی اجرای دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی کوتاه‌مدت و بلندمدت و مواردی از این قبیل باشد. در بسیاری از کشورها از جمله فرانسه و آمریکا، بنگاه‌ها درصد قابل توجهی (حداقل ۵ درصد) از مخارج آموزشی را برعهده می‌گیرند، که این آمار در سطح دانشگاه‌های ایران بسیار ناچیز می‌باشد [3].

مشکلات تامین منابع مالی با استفاده از فروش خدمات آموزشی و پژوهشی باتوجه به اهمیت این روش تامین منابع مالی برای دانشگاه‌ها مواردی وجود دارد که امکان گسترش و استفاده مناسب از ظرفیت این روش تامین مالی را با مشکلاتی مواجه می‌سازد: عدم تطابق دروس آموزشی با نیازهای روز صنایع: دروس دانشگاهی عمدتاً بر پایه مبانی نظری و بنیادی بوده و عدم توجه به کاربرد علوم در دانشگاه، امکان استفاده موثر از ظرفیت‌های موجود در صنعت برای دانشگاه متصور نیست [7].

عدم ارتباط مناسب میان دانشگاه و صنعت: عدم ضرورت و احساس نیاز در دانشگاه و هم در صنعت برای ارتباط متقابل به دلیل عدم شناخت متقابل از توانایی‌های یکدیگر، امکان تعامل مناسب و موثر بین دانشگاه و صنعت وجود ندارد.

روش‌ها و منابع نوین تامین مالی آموزش عالی

بر اساس آنچه در بخش‌های قبلی از نظر گذشت روش‌های موجود تامین منابع مالی آموزش عالی دارای مشکلات و موانعی هستند که لازم است جهت استفاده موثر و بهبود شرایط مالی دانشگاه‌ها به آن‌ها توجه مناسب صورت گیرد. در ادامه جهت رفع برخی از مشکلات موجود و تنوع بخشی به روش‌های تامین مالی آموزش عالی، مدل‌های عملیاتی تامین مالی دانشگاه از طریق اوراق بهادار قابل معامله در بازار سرمایه تبیین می‌گردد.

اوراق بهادار به پشتوانه وام‌های دانشجویی

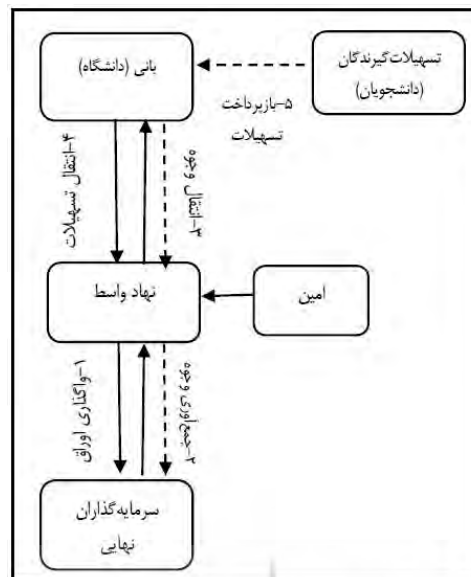
هر ساله بخش قابل توجهی از بودجه تخصیصی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در قالب پرداخت تسهیلات، به وام‌های دانشجویی اختصاص می‌یابد. باتوجه به محدودیت منابع موجود جهت پرداخت این تسهیلات، این پرداخت‌ها فشار قابل توجهی را بر این نهاد وارد می‌کند. یکی از راه‌کارهایی که می‌تواند به گسترش شیوه‌های تامین مالی جهت جذب منابع کمک کند، فرآیند اوراق بهادارسازی دارایی‌ها می‌باشد که دارایی‌ها غیرنقد را به اوراق بهادار با نقدشوندگی بالا تبدیل می‌کند. انتشار اوراق بهادار به پشتوانه دارایی‌ها یکی از روش‌های متداول تامین مالی در دنیا به شمار می‌روند. با استفاده از این روش تامین مالی منابع مالی قابل توجهی آزاد شده و نقدینگی فراوانی ایجاد می‌گردد [۴]. یکی از ابزارهای طراحی شده براساس اوراق بهادارسازی دارایی‌ها، اوراق بهادار به پشتوانه وام‌های دانشجویی می‌باشد. اوراق بهادارسازی وام‌های دانشجویی از طریق تنزیل تسهیلات با استفاده از عقد اسلامی بیع دین و سپس انتقال این تسهیلات به خریداران اوراق، امکان دسترسی به نقدینگی قابل توجه و سریع را برای دانشگاه فراهم می‌کند. در این روش پس از تعیین ارزش فعلی جریان نقدی آتی وام‌های دانشجویی اعطایی توسط صندوق رفاه دانشجویی، نرخ تنزیل باتوجه به نرخ‌های سود اوراق موجود در بازار تعیین می‌شود و مطابق نرخ تعیین شده تسهیلات تنزیل و در قالب اوراق بهادار در بازار سرمایه به فروش می‌رسد و بازپرداخت اوراق بصورت اقساطی خواهد بود. به این ترتیب منابع تسهیلات وام‌های دانشجویی به واسطه استفاده از این ابزار مجدداً آزاد شده و منابع جدیدی در اختیار دانشگاه قرار می‌گیرد. از آنجا که اوراق به پشتوانه وام‌های دانشجویی بیانگر مالکیت مشاع فرد

است؛ می‌توان آن را در بازار ثانویه و به قیمتی که به وسیله عامل بازار تعیین می‌شود، معامله کرد.

مزایای انتشار اوراق بهادار به پشتوانه وام دانشجویی
افزایش نقدینگی: تبدیل تسهیلات به اوراق بهادار عایدات آتی را به حال تبدیل می‌کند، در نتیجه بانی (وزارت علوم، تحقیقات و فناوری) به منابع نقدی قابل توجهی دست پیدا می‌کند. بهبود مدیریت ریسک: در گذشته بانی تمام ریسک اعتباری ناشی از نکول در بازپرداخت وام‌های دانشجویی را می‌پذیرفت. اما در صورت انتشار اوراق، تمام یا بخشی از ریسک‌های موجود به افراد دیگر (نهاد واسط و سرمایه‌گذاران) منتقل می‌شود. افزایش در تنوع منابع تامین مالی: بانی از این راه می‌تواند برای تامین مالی به بازارهای جدیدی دست یابد و خود را فقط محدود به بودجه دولتی نکند. وام‌های دانشجویی که ماهیت غیر نقد داشته و نقدشوندگی پایینی دارند از این طریق با وجوه نقد جایگزین می‌شوند.

مدل عملیاتی انتشار اوراق به پشتوانه وام‌های دانشجویی
مدل عملیاتی انتشار اوراق بهادار به پشتوانه وام‌های دانشجویی به شرح زیر می‌باشد:
بانی با استفاده از خدمات مشاور عرضه نسبت به انتقال تسهیلات به نهاد واسط اقدام می‌کند. نهاد واسط به وکالت از سرمایه‌گذاران تسهیلات را خریداری کرده و از طریق عامل فروش، اوراق را در بازار سرمایه به فروش می‌رساند. سرمایه‌گذاران اقدام به خرید اوراق و پرداخت بهای آن می‌کنند و ضمن خریداری اوراق به نهاد واسط وکالت می‌دهند تا نسبت به خرید تسهیلات از بانی اقدام کند. نهاد واسط وجوه جمع‌آوری شده را به بانی پرداخت می‌کند. بانی دیون خود را در این مرحله به فروش می‌رساند. عامل وصول یا بانی متعهد می‌شود در سررسیدهای مشخص اقساط وام دانشجویی را از تسهیلات‌گیرندگان وصول کرده و جهت پرداخت سود و اصل اوراق به نهاد واسط منتقل کند (فرآیند پرداخت در شکل به صورت نقطه‌چین مشخص شده است).

شکل (۱): مدل عملیاتی انتشار اوراق بهادار به پشتوانه وام دانشجویی

اوراق وقف

علی‌رغم کارکردهای مطلوب وقف در بیشتر مواقع تنها افرادی امکان وقف نمودن را می‌یابند که از نظر مالی در سطح قابل قبولی باشند. اگر بتوان شیوه‌ای ارائه کرد که به کمک آن افراد در تمامی سطوح درآمدی امکان مشارکت در این امر را داشته باشند، علاوه بر گسترش موقوفات زمینه گسترش فرهنگ وقف نیز بیش از پیش فراهم می‌گردد. این روش‌ها می‌تواند در زمینه تامین مالی موردنیاز فعلی موقوفات و یا در جهت ایجاد بستر لازم برای ایجاد یک موقوفه جدید باشد. یکی از بهترین روش‌های دستیابی به چنین هدفی استفاده از اوراق وقف است. دارندگان اوراق وقف افرادی هستند که به هر دلیلی تمایل به وقف نمودن دارایی خاص با مبلغ اندک دارند. به این وسیله امکان مشارکت تمامی افراد جامعه در این سنت حسنه به وجود می‌آید [6].

مزایای انتشار اوراق وقف

بخشی از آثار اوراق وقف برای تامین مالی دانشگاه‌ها عبارتند از:

اوراق وقف، از نوع ابزارهای مالی غیرانتفاعی هستند، بنابراین می‌توانند با اهداف و سلیقه‌های افراد خیر که به دنبال مشارکت در سنت حسنه وقف و میراث جاویدان هستند همسو باشند. اوراق وقف امکان جمع‌آوری وجوه خرد خیرین را جهت استفاده در پروژه‌های بزرگ عمرانی و تجهیز دانشگاه را فراهم می‌کند.

اوراق وقف می‌توانند ابزار مناسبی جهت جذب نقدینگی مازاد خیرین و هدایت آن‌ها به سمت طرح‌ها و پروژه‌های عام‌المنفعه باشند؛ بنابراین، این اوراق می‌توانند ابزاری مناسب برای تامین مالی دانشگاه‌ها محسوب شوند.

مدل عملیاتی اوراق وقف

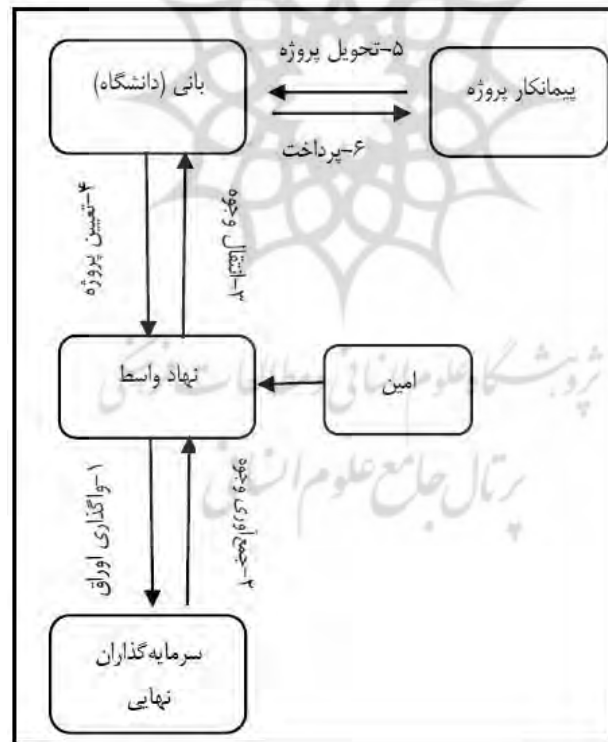
مدل عملیاتی انتشار اوراق وقف جهت تامین مالی آموزش عالی به شرح ذیل می‌باشد:
در مدل عملیاتی انتشار اوراق وقف، بانی (دانشگاه) پس از شناسایی نیازها و اولویت‌ها اقدام به تعیین پروژه عام‌المنفعه می‌نماید و با استفاده از خدمات مشاور عرضه ارکان موردنظر و زمان مناسب برای انتشار اوراق و طرح موردنظر از جمله ساختمان دانشکده، خوابگاه، کتابخانه و سایر موارد موردنیاز مشخص می‌شود. نهاد واسط با اخذ مجوز از سازمان بورس و اوراق بهادار اقدام به انتشار اوراق وقف نموده و از طریق عامل فروش اوراق را در بازار سرمایه به فروش می‌رساند.

سرمایه گذاران اقدام به خرید اوراق و پرداخت بهای آن می‌کنند.

نهاد واسط وجوه جمع‌آوری شده را به بانی پرداخت می‌کند.

پس از جمع‌آوری وجوه و انتقال آن به بانی نسبت به تعیین پیمانکار طرح اقدام می‌شود. پس از تعیین پیمانکار عملیات ساخت آغاز می‌شود و پس تکمیل، پروژه توسط پیمانکار تحویل دانشگاه می‌شود.

در هر مرحله وجوه به پیمانکار پرداخت می‌شود. در زمان پایان ساخت و تکمیل پروژه، نماینده ولی فقیه در دانشگاه به نیابت از واقفین، اقدام به اجرای صیغه وقف می‌نماید و بانی مجوز بهره‌برداری از مورد وقف را پیدا می‌کند.

شکل (۲): مدل عملیاتی انتشار اوراق وقف اوراق اجاره

اوراق اجاره اوراق بهاداری است که دارنده آن به صورت مشاع، مالک بخشی از دارایی است که منافع آن براساس قرارداد اجاره به مصرف‌کننده یا بانی واگذار شده است. در صکوک اجاره حق استفاده از منافع دارایی یا مجموعه‌ای از دارایی‌ها در برابر اجاره‌بها از مالک به شخص دیگری منتقل می‌شود. مدت قرارداد اجاره مشخص بوده و اجاره‌بها در مقاطع زمانی مشخص پرداخت می‌شود. از آنجا که اوراق اجاره بیانگر مالکیت مشاع فرد است؛ می‌توان آن را در بازار ثانویه و به قیمتی که به وسیله عامل بازار تعیین می‌شود، معامله کرد. به لحاظ ماهیت عملکردی دانشگاه‌ها، دارایی‌های تحت تملک آن‌ها، عموماً در قالب دارایی‌های ثابت فیزیکی مانند زمین، ساختمان‌های دانشکده‌ها و ساختمان‌های اداری می‌باشد. لذا این دارایی‌ها کاملاً شرایط لازم برای اینکه مبنای انتشار اوراق اجاره قرار بگیرند را دارند.

مزایای انتشار اوراق اجاره

امکان تامین مالی با استفاده از دارایی‌های ثابت دانشگاه از طریق انتشار اوراق اجاره سرمایه‌گذاری وجوه دریافتی در فعالیت‌های پر بازده از جمله سرمایه‌گذاری در پروژه‌های دانش‌بنیان از طریق مرکز رشد و کارآفرینی دانشگاه و همچنین ایجاد صندوق‌های خطرپذیر در جهت حمایت از شرکت‌های نوپا

مدل عملیاتی اوراق اجاره

مدل عملیاتی انتشار اوراق اجاره جهت تامین مالی آموزش عالی به شرح ذیل می‌باشد: اوراق اجاره مناسب جهت تامین مالی آموزش عالی، اوراق اجاره تامین نقدینگی است. در این روش دانشگاه به عنوان بانی یکی از دارایی‌هایش را به نهاد واسط می‌فروشد و سپس با انعقاد قرارداد اجاره به شرط تملیک، همان دارایی را اجاره می‌کند.

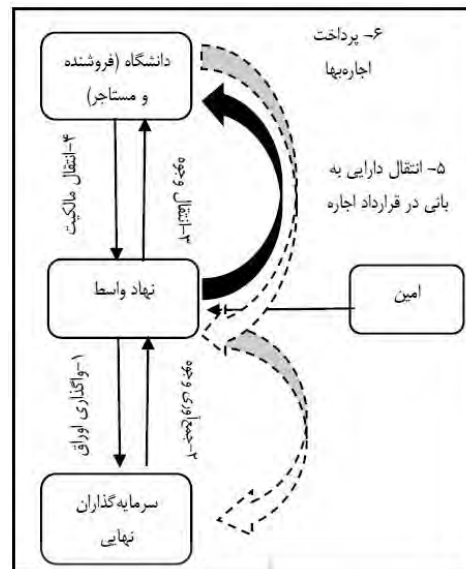
واسط بعد از گرفتن مجوزهای لازم، اقدام به انتشار اوراق اجاره از طریق عامل فروش در بازار سرمایه می‌کند

سرمایه‌گذاران اقدام به خرید اوراق و پرداخت بهای آن می‌کنند و ضمن خریداری اوراق به نهاد واسط وکالت می‌دهند تا نسبت به خرید دارایی سرمایه‌ای از بانی اقدام کند.

نهاد واسط وجوه جمع‌آوری شده را به بانی پرداخت می‌کند.

نهاد واسط به وکالت از طرف صاحبان اوراق اجاره، دارایی سرمایه‌ای را از بانی خریداری می‌کند.

نهاد واسط به پشتوانه قرارداد اجاره، دارایی موردنظر را به خود بانی واگذار می‌کند. بانی در سررسیدهای معین مبلغ اجاره را از طریق عامل پرداخت به سرمایه‌گذاران پرداخت می‌کند. در پایان مدت اجاره، دارایی به صورت مجانی یا در مقابل عوض معین به تملیک بانی در می‌آید (فرآیند پرداخت در شکل به صورت نقطه‌چین مشخص شده است) [11].

شکل (۳): مدل عملیاتی انتشار اوراق اجاره

نتیجه گیری :

بخش آموزش عالی ایران، برای پاسخگویی به تقاضای فزاینده برای آموزش عالی منابع کافی را در اختیار ندارد و روش‌های موجود از کارایی لازم جهت رفع نیازهای دانشگاه برخوردار نیستند. یکی از راهکارهایی که می‌تواند به گسترش هر چه بیشتر و بهبود فضای آموزشی دانشگاه‌ها کمک کند، تدارک منابع جدید با هدف تنوع‌بخشی به منابع تامین مالی آموزش عالی است. روش‌های نوین تامین مالی شامل اوراق بهادار به پشتوانه وام‌های دانشجویی، اوراق وقف و اوراق اجاره با استفاده از ظرفیت‌های موجود در جامعه و به کارگیری منابع راکد مالی می‌توانند گزینه‌های مناسبی جهت رفع نیازهای مالی آموزش عالی به شمار روند. از آنجایی که دو روش اول هزینه مالی دارند لازم است تا وجوه دریافتی از این روش‌های تامین مالی در پروژه‌های دانش بنیان یا شرکت‌های نوپای پربازده سرمایه‌گذاری شوند و اوراق وقف نیز به این دلیل که تامین مالی رایگان محسوب می‌شود، در مصارف غیرانتفاعی دانشگاه کاربرد دارد. در روش‌های تامین مالی پیشنهادی، دانشگاه نظارت کامل بر مصارف وجوه تامین مالی شده دارد و می‌تواند استقلال خود را حفظ کند و نیاز به مصرف وجوه مطابق ردیف بودجه‌ای مشخص نمی‌باشد. اوراق بهادار پیشنهادی، همچنین امکان جذب سرمایه‌گذاری‌های خرد و مشارکت خیرین با وجوه اندک را جهت تامین مالی دانشگاه فراهم می‌کند. دانشگاه‌ها به کمک استفاده از این ابزارها می‌توانند باتوجه به محدودیت منابع و با اتکا به دارایی‌های ثابت و وام‌های پرداختی به انتشار اوراق بهادار

اقدام کرده و از راه بازار سرمایه تامین مالی کنند. در این پژوهش ضمن معرفی این روش‌ها، مدل عملیاتی باتوجه به ضوابط انتشار اوراق در بازار سرمایه معرفی شد. در این زمینه پیشنهاد می‌گردد دانشگاه‌ها و آموزش عالی کشور جهت برون‌رفت از شرایط نابسامان مالی موجود از مزایای روش‌های نوین ذکر شده بهره ببرند.

مراجع:

- احمدی، مهدی؛ نوروزی، خلیل، "بررسی راهبردهای تامین مالی فعالیت‌های آموزشی دانشگاه‌های منتخب" (۱۳۹۳). فصلنامه سیاست‌نامه علم و فناوری، ۴(۴)، ۴۷-۶۶.
- انتظاری، یعقوب؛ محجوب عشرت‌آبادی، حسن، "انتخاب سازوکار و روش مناسب برای تخصیص منابع عمومی به آموزش عالی" (۱۳۹۲). فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۶۸، ۴۹-۶۹.
- خان عزیز، محمد؛ امین بیدختی، علی‌اکبر، "سازوکارهای تامین منابع مالی بخش آموزش (آموزش و پرورش و آموزش عالی)" (۱۳۹۵). نامه آموزش عالی، ۹(۳۴)، ۱۲۱-۱۴۸.
- بحرالعلوم، محمدمهدی؛ قوامی‌پور، نگار، "اوراق‌بهادارسازی دریافتنی‌های کارت‌های اعتباری" (۱۳۹۶). فصلنامه مهندسی مالی و مدیریت اوراق بهادار، پذیرش اولیه.
- رسته مقدم، آرش؛ نادری، ابولقاسم، "الگوهای تامین منابع مالی و استخراج آموزه‌هایی برای نظام آموزش عالی ایران" (۱۳۹۴). فصلنامه انجمن آموزش عالی ایران، ۷(۲)، ۱۱۳-۱۵۲.
- رفیعی، محسن؛ نائینی، مجید؛ غلامیان، سیما؛ باقری، کلثوم. "بررسی تطبیقی تامین منابع مالی دانشگاه‌ها در ایران و سایر کشورهای جهان" (۱۳۹۵). اولین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم تربیتی و روانشناسی و مطالعات اجتماعی ایران. قم.
- سروش، ابوذر، الگویی جهت تامین مالی وقف با استفاده از اوراق بهادار اسلامی (صکوک) (۱۳۸۷)، همایش بین‌المللی وقف، اصفهان.
- شیری، حامد، "بررسی رابطه دانشگاه با صنعت و چالش‌های آن: پژوهشی کیفی در بین دانشجویان دانشگاه تهران" (۱۳۹۴). نشریه صنعت و دانشگاه، ۴(۲۹ و ۳۰)، ۱-۹.
- شهنازی، روح‌اله؛ میرزاخانی، معصومه، "تامین مالی آموزش عالی با استفاده از اوراق وقفی راهکاری خصوصی برای تامین مالی آموزش عالی رایگان در اقتصاد اسلامی" (۱۳۹۵). کنگره ملی آموزش عالی ایران، دانشگاه شهیدبهشتی، تهران.
- عزتی، میترا؛ نادری، ابولقاسم. تاثیر سازوکارهای تخصیص منابع مالی بر عملکرد آموزشی گروه‌های آموزشی دانشگاهی: مطالعه موردی دانشگاه تهران (۱۳۸۸). فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۱۵ (۵۲)، صص ۲۳-۵۴.
- قلی زاده، محمد حسن، کهن روز، امیر، الزامات بودجه ریزی عملیاتی در نظام آموزش عالی کشور (۱۳۹۴). فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۲۴ (۴).

موسویان، سید عباس؛ بهاری قراملکی، حسن، مبانی فقهی بازار پول و سرمایه، تهران (۱۳۹۱)، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).

نادری، ابولقاسم، توان مالی دولت و سایر راه‌های تامین مالی آموزش عالی (۱۳۸۰). طرح پژوهشی شماره ۲۹، موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، تهران، ۱۳۸۰.

نادری، ابولقاسم، اقتصاد آموزش (۱۳۸۳). تهران، نشر یسطرون.

نوروزی، خلیل؛ آزادی احمدآبادی، جواد؛ جواد، مجتبی؛ اکبرزاده، معین؛ اکبرزاده، امین، " تامین مالی خیرانه دانشگاه‌ها: شناسایی الزامات و کژکارکردها (مطالعه موردی دانشگاه امام صادق(ع)) " (۱۳۹۴). تحقیقات مالی - اسلامی، ۷، ۱۶۷-۱۹۶.

نورشاهی، نسرين، " جایگاه آموزش عالی در مقایسه با ۲۶ کشور جهان " (۱۳۷۲). فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی. ۴۰.

Erins, I., & Erina, J. (2015). The Higher Education Financing System: The Case of Latvia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 177, 183 – 185.

Harris, Janice W. (1960). *Social Research: An International Quarterly*. Arien Mack, Editor. New York, Doubleday.

Ismail, Shafinar and Hariri Bakri, Mohammed and Ali, Rosalan and Mohd Noor, Azman (2013). Developing a Framework of Islamic Student Loan-Backed Securitization. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* (129) 380 – 387.

Jongbloed, B., & Vossensteyn, H. (2001). Keeping up performances: An international survey of performance-based funding in higher education. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 23(2), 127-145.

Liefner, I. (2003). Funding, resource allocation, and performance in higher education systems. *Higher Education*, 46, 469-489.

Praneviciene, B., & Puraitė, A. (2010). The Financing Method of Higher Education System. *JURISPRUDENCIJA*, 356-335.

پرتال جامع علوم انسانی